

FILOZOFIJA IN MATERINŠČINA

Spregovoriti o »filozofiji in materinščini«¹ je nekaj drugega kot govoriti o »pesništvu in materinščini« ali pa o »literaturi v maternem jeziku«, kamor uvrščamo tudi filozofska besedila. Razgovor o govorici, še posebej če gre za materinščino, je sam po sebi drugačen od pogovorov, ki jih sicer »imamo« o tem in onem. »Imeti pogovor«, »imeti nekaj za povedati v pogovoru«, naj se pogovarjamo drug z drugim, govorimo sami pri sebi ali molče opravljamo to in ono, imamo ali pa nimamo časa ter volje za to, da s kom kaj rečemo – vse to so različni načini, kako govorica omogoča, *da prvobitno imamo to, kar štejemo, da imamo, hkrati z načinom, kako se imamo*. Zavoljo tega jezik, izražanje govora v jeziku ter z govorom in v jeziku delujoča *govorica* niso le sredstva za sporazumevanje v svetu, marveč tvorijo sredino, ki daje razumeti svet. »Bit, ki jo je mogoče razumeti, je jezik/govorica,« se glasi eden najbolj proslavljenih rekov Hansa-Georga Gadamerja, na čigar filozofsko hermenevtiko se je pri obravnavi odnosa med filozofijo in materinščino vsekakor moč opreti (Gadamer 2001, 384). A ko je v igri tak odnos, kot je nošnja med filozofijo in materinščino, nam navajanje slavnih filozofov, njihovih izrekov in lepih misli kaj malo pomaga. Nošnja med filozofijo in materinščino kaže namreč neko izvornost, ki jo je treba kot tako izvorno izkusiti, se pravi, z nekim zanosom, ki poraja filozofijo. Platon je takšen zanos, entuziazem, imenoval *eros*² in z njegovo pomočjo spočel dialektiko idej kot še danes relevantno govorico filozofskega uma. Vprašanje je, ali je »umnost« vse, kar govorica »ima«, od ljubezni do vednosti, ali pa si morda lahko obeta še kako drugo naklonjenost (prim. Barbarić 2011). Sploh govorica od vsega, kar imamo, velja za nekaj posebnega v tem smislu, da z njo *imamo sebe*. To svojstvo razodeva bit, ki je bistvena svojina filozofije.

Glagola »imeti« in »biti« sicer nastopata kot pomožna glagola. Pomembno študijo v zvezi s tem nam je priskrbel Émile Benveniste, ki se je sicer veliko ukvarjal z razmerjem med mislijo in govorom (prim. Benveniste 1988). Pravzaprav je označevanje »pomožna« zavajajoče, tako da bi bilo morda, ko gre za »imeti« in »biti«, ustrežnejše govoriti o *nosilnih* glagolih, kolikor nosita to, kar je s stavkom, izjavo, sodbo, reklom ali kakorkoli izrečeno.

---

¹ Osnutek prispevka s posveta »Jezikovna samozavest – obstoj in razvoj materinščine je odvisen od nas samih«, ki je potekal 14. junija 2019 v prostorih Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

² »Eden izmed najmočnejših vzgibov za učenje jezikov je – Eros.« (Novak 2019, 537)

Morda nosita celo to, kar je povedano, ne da bi bilo o čemerkoli kakorkoli karkoli izrečenega. Morda celo odnašata tisto nedopovedljivo.

No, stališče, da je je nosilnost glagolov »biti« in »imeti« le pomožna, po svoje podpira v filozofiji izoblikovano pojmovanje, ki svojo najvišjo potrditev doseže na začetku Heglove *Znanosti logike*, namreč, da o biti ni mogoče izreči nobenega določila in je v svoji nedoločenosti istovetna z ničem. Kantovo opredelitev, da bit ni noben realen predikat, marveč zgolj postavka, ponovi Husserl v *Logičnih raziskavah* z ugotovitvijo, da se pojem biti ne izpolnjuje v nobenem intencionalnem zoru. Husserlovo ugotovitev neposredno prevzame Heidegger, skupaj s Platonovo zadrego glede razumevanja biti in Aristotelovo vpeljavo analogije biti. V uvodu k *Biti in času* tako povzame: bit je najsplošnejši, nedoločljiv in samoumeven pojem (prim. Heidegger 1997, 20–22). A Heidegger je hkrati poskusil, tako rekoč onkraj pojma biti, zastaviti drugačno razumevanje biti, ki je nagovorjeno z bivanjem v celoti, kolikor se kot tako razodeva prebivanju človeka. Dojemanje biti vključuje paradoks »najnedomačnejše domačnosti«.

Na sledi »domačnosti« dojetanja biti sta zgovorni že predfilozofska in filozofska raba starogrškega jezika. Grški glagol *estin*, »biti«, je častno zastopan v imenu grške boginje Hestije, zaščitnice in varuhinje domačega ognjišča (prim. Otagiri 2018). V Platonovem opisu potovanja olimpijskih bogov na *hyperouranios topos* v dialogu *Fajdros* boginja Hestija ostane doma. V tem tvori nasprotje z naokrog potikajočim se in stikajočim Hermesom, bogom govornikov in trgovcev, s katerim pogostoma nastopata v paru. Heidegger, recimo, sicer v prisposodbi imenuje govornico za »hišo biti«, a nas potem po hermesovsko pošlje na pot do govornice (prim. Heidegger 1995).

Nadalje je glede zveze med glagoloma »imeti« in »biti« pomemben posamostaljen deležnik ženskega spola glagola *eistin*, *he ousia*, lat. *substantia*, *essentia*, stcsl. *sobstvo*, slov. *podstat*, *bitnost*. Kot termin, ki opredeljuje način, kako »ima« filozofija bit, prejme ključno konceptualno vlogo pri Platonu, Aristotelu in vsej kasnejši filozofiji. V predfilozofski grščini *ousia* pomeni »posest«, »imetje«, »premoženje«, »prebitek«, »borjač«.

Na podlagi tega se je možno vprašati, ali je materinščina substanca, esenca, bitnost jezika?

Táko substancialno pojmovanje materinščine se nam sprva morda zdi mikavno in obetavno. Vendar je le težko upravičljivo, saj lahko privede do tega, da zanemarimo drugo, subjektivno plat jezika, se pravi, dejavnost v jeziku in dejavnost jezika samega. Znan in

znamenit je Humboldtov nazor, da je jezik bolj dejavnost kot delo, kar pa samo po sebi ne more biti podlaga za subjektivistično stališče do jezika (prim. Humboldt 1999). Kolikor se pogovarjamo o jezikovni samozavesti, je poleg substance jezika treba upoštevati tudi njegov subjekt, tj. zavest o jeziku in, kar je morda najpomembneje, zavest jezika, *ki pripade jeziku*, katerega pripadniki ali odpadniki vselej smo. Brez tega, da *padamo vanj*, nimamo nikakršnega »lastnega jezika«.

Jezikovna pripadnost je tesno povezana z narodno pripadnostjo, a se ne pokriva in prekriva z njo. Verjetno tudi odstopa in prestopa novoveški princip samozavedanja. Nastopa v okrožju tistega, kar se je oblikovalo skozi filozofijo *habitus* in *dignitas*, ki ima svoje poreklo v Aristotelovem pojmovanju vrline kot *heksis*, dobesedno »imetje«, »držanje«. Biti in imeti se tu smiselno sklopita v *običaj*. Vendar lastni jezik ni zgolj običaj in izročilo, je tudi samosvojost in svoboda. Lastni jezik je last, lastnina in oblast posebne vrste, podobno kot lastno telo, lastno ime, lastno imetje, lastno bitje. Lahko pravimo tudi: svoje lastno telo, svoje lastno imetje, svoj lasten jezik, svoje lastno bitje. Podobno je tudi v drugih jezikih. Nasprotje »lastnega« je »tuje«, »svoje« pa se najde v nasprotjih »mojega« in »tvojega«, »tvojega« in »njegovega«, »našega« in »vašega«, »njihovega« in »tvojega« ... Morda se tu zrcali vez med biti in imeti, med spadati in pripadati in, kar je morda najpomembneje: med samozavestjo in *imetjem vesti v dvojnem smislu osveščeni in obveščeni*. Lastni jezik nedvomno napotuje na materinščino, vendar materinščina ni zgolj lastni jezik, kolikor ne posreduje le *zavesti o jeziku*, marveč hkrati tudi *zavest jezika* oziroma *vest*, ki je lastna jeziku samemu – česar smo si svestni kot ljudje, da se lahko dojemamo kot govorna bitja, kar se govoreči stroji nikoli ne bodo. Materinščina ni zgolj jezik, temveč govorica njegovega *porekla*, ki jo dojemamo kot *lastno* in jemljemo za *svojo*. Imam jo le tako, da bivam. Ta *osveščenost* je drugačna in bistvenejša od *zavednosti* glede lastne jezikovnosti in narodnosti.

V sklopu oblikovanja novoveške, na principu samozavedanja oblikovane filozofije, Hegel zapiše: »Neka znanost lahko pripada nekemu narodu, ko jo ta poseduje v svojem lastnem jeziku, še najnujnejše je to pri filozofiji.« (Hegel 1979, 259)

Danes, ko se srečujemo s prepričanjem in naziranjem, da se znanost lahko odvija samo v angleščini in da je lastni jezik v tem pogledu omejevalen, se to Heglovo stališče razume kot nekaj, kar sodi na smetišče zgodovine. Le da se pri tem pozabi, da je avtor *Znanosti logike* in *Enciklopedije filozofskih znanosti* to smetišče sam izumil, v prakso pa ga je prignal Marx. Oba, Hegla in Marxa, obravnavamo kot dialektika, pri čemer se spet pozabi, da

tako spekulativna dialektika kot dialektični materializem izhajata iz *logosa*, govora, in da dialektika kot razgovor, razprava, diskusija ni možna brez dialoga, ki po Gadamerju tvori bistvo govornice same, kolikor govornica ni samo to, s čimer, marveč hkrati tudi to, kar in o čemer govorimo.

Dialektika in *dialog* kot razgovor in pogovor v govornici sami bistveno izkazujejo *zavest o jeziku*, prispevata pojem in pojmovanje jezika. Vprašanje pa je, če sežeta do same bistvenosti govornice. K prej podanemu stališču o nujnosti osvojitve znanosti v lastnem jeziku, Hegel pripiše: »Šele izrečeno v materinem jeziku je nekaj moja last.« (Hegel 1979, 16)

Materinščina ni zgolj kako področje in območje jezika, marveč se z njo prvobitno odpira polje govornice, ki razodeva vest jezika. Te vesti v dvojnem smislu osveščanja in obveščanja ne spravi do bistva niti *dialektika*, kot jo spekulativno utemelji Hegel, niti *dialog*, kot ga hermenevitično zasnuje Gadamer, pač pa – *dialekt*. Na to nas opomni Heidegger, ki v spisu »Govornica in domovina« zapiše: »V dialektu korenini bistvo govornice. V njem koreni, kolikor je narečje jezik matere, domačnost doma, domovina. Narečje ni le jezik matere, marveč hkrati in predvsem mati govornice.« (Heidegger 1983, 156)

Heidegger na tem mestu pove nekaj drugega kot Hegel, ki zastopa potrebo osvajanja znanosti v lastnem jeziku. Materinščina je kot izvorna last in lastno poreklo s tem vendar postavljena pod oblast znanosti in vedenja. Kar seveda krepi subjektivno zavest o jeziku, lahko pa izžene zavest jezika, kolikor preglasi njegovo *vest* v dvojnem pomenu *osveščeniosti in obveščeniosti*.

Ne samo govorjenje v jeziku, temveč tudi govorjenje o jeziku prezre, kolikor vnaprej obratuje z izrazno ali znakovno predstavo jezika, *nagovor govornice, to, da se v izrekanju in izrečenem najprej narekuje govornica sama*. Najneposredneje, hkrati pa z največjo posredljivostjo, kot izročilo s sporočilom, to izpričujejo *narečja*, izvirne priče materinščine.

Beseda »narečje« je v najtesnejši povezavi z besedo *narek, diktat*, kar izpričuje tudi njeno etimološko poreklo: »Prevzeto (eventualno prek češ. *nářečŕ*) iz rus. *narěčie* 'narečje' (in 'prislov'), kar se je v 18. stol. pomensko razvilo iz strus. *narěčie* 'obvestilo, napoved (prihodnosti), odgovor', izpeljanke (tipa sloven. *narôčje*) iz pslovan. *rěčb 'beseda, govor'. Pomenski razvoj je morda potekal pod vplivom dvojnosti pomena gr. *diálektos* 'pogovor, govor' in 'narečje' (Če I, 558), od koder je sloven. tujka *dialêkt*.« »Narečje.«

Mundart kot nemška ustreznica za »narečje« označuje to, kar gre od ust do ust, od človeka do človeka, tvori neko izročilo s sporočilom, je od nekoga komu predano – gre za

prenašanje človeškosti, ki je od človeka do človeka različna in drugačna, kljub temu pa predpostavlja *skupni svet*, glede katerega smo kot ljudje osveščeni in obveščeni. Ne šele ob pomoči medijev in interneta, marveč že s tem, da v vsem, kar vidimo in slišimo, razbiramo tudi smisel. V tem smislu je govorica po Aristotelovem uvidu *phone meta phantasias* (prim. Barbarić 2018).

Kaj ima to opraviti s filozofijo in odnosom do materinščine? Če je narečje »mati govorice«, tiči v njem nekaj bistveno nosilnega, samo govorico prinašajočega, nagovornega in povednega, kar naj bi *ljubezen do vednosti* sprejemala kot sebi lastno zadevo, se pravi, kot tisto, kar je formativno za njeno *védenje*. Naj zato na tem mestu spomnim, kako je Sokrat oblikoval posebno dialoško in dialektično spretnost, imenovano *majevtika*, babiško veščino, ki pomaga pri rojevanju vednosti. A kaj bi filozofija z narečjem, ki ga je »schwarzwaldski Sokrat« oklical za mater govorice? Verjetno mu je to narekoval premislek sopripadnosti *Sage* (povedi), *Ereignis* (dogodja) in *Geviert* (četverja), a o tem bi bilo potrebno posebej razpravljati.

V narečju in govorih se poraja govorica. Kako? Morda tako, da beseda da besedo, da beseda nagovori, predvsem pa da beseda zazveni. Zaradi zvenenja in zvonkosti besede (ne besedja) govorico prvotno dojemamo kot *glas*, recimo: širijo se govorice, širijo se glasovi. Ključno obeležje narečnosti je *akcent*, *naglas*. S tem ni mišljeno zgolj pridajanje ali odzemanje glasovih posebnosti, marveč sam *govorni pretok*, *glasovna pretočnost*, s katero se vselej prenaša pomenskost. V zvezi s tem je pokazalna raba oznake *diskurz* (iz osnove *currere*, »teči«, »to, o čem teče beseda«), ki ima tudi svojo konceptualno veljavo v sodobni filozofiji jezika in humanistiki.

To, kar diskurzivno vodi od besede do besede, od govorice do govorice, vse do tega, da imamo govorico in se imamo v govorici, je *dano s prevodom*, ki ni kakšna naknadna zmožnost ter sredstvo občevanja in sporazumevanja v različnih jezikih. Prevod je zasnovan iz edinstvene možnosti porajanja govorice in ljubezni do nje.

Kar zadeva materinščino, je porajanje govorice prvobitno narekovano v narečju, in to vselej *partikularno*. Zato sleherni poskus univerzalizacije enega jezika onemogoči *izbiro jezika*, ki in kot nam jo omogoča materinščina, kolikor dopušča prevod jezika v samem sebi in s tem tudi v vse druge jezike, na podlagi česar je mogoče razumevanje (skupnega) sveta in sporazumevanje v njem (prim. Gadamer 1993).

Glede na to, da je filozofsko izročilo vsaj v enaki – kolikor ne tudi v določilni – meri kakor literarno ali religiozno izročilo oprto na *hermenevtiko prevoda*, nas to privede do vprašanja *majevtičnega posluha za izviranje pojmov*.

Pojmovni jezik, ki odlikuje filozofsko izražanje, se v primerjavi s prisposodno pesniško govorico sprva prikazuje kot manj navezan ali sploh nenavezan na materinščino. Filozofija naj bi po svojem spoznavnem dometu izpričevala univerzalno, ne zgolj kakšno partikularno veljavnost. Vendar, kakor zmore pesem dobro misliti, tako lahko misel lepo pesni. To izpričuje neko globoko občost in prostrano občevanje *besede: logosa*, ki presega sleherni univerzalizem in partikularizem. Kot presežnost kaže k izvoru misli in izviru pesmi. Šele iz tega obzorja je možno motriti odnos med filozofijo in materinščino ter doumeti, kaj pomeni *misliti v lastnem jeziku in iz njega*. Filozofski premislek lahko pokaže, da se z materinščino naznanja prevodnost sveta, ki se kot vsem skupen izpoveduje v vselej različnih govoricah.

Bibliografija

- Barbarić, Damir. 2011. *Die Sprache der Philosophie*. Tübingen: Attempto.
- . 2018. »Jezik i domovina.« V Damir Barbarić, *Putokazi*, 159–166. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Benveniste, Émile. 1988. »Biti in imeti v svojih lingvističnih funkcijah.« V Émile Benveniste, *Problemi splošne lingvistike I*, 191–202. Ljubljana: Škuc, Filozofska fakulteta.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993. »Die Vielheit der Sprachen und das Verstehen der Welt.« V Hans-Georg Gadamer, *Gesammelte Werke. Bd. 8. Ästhetik und Poetik I. Kunst als Aussage*, 339–349. Tübingen: Mohr (Paul Siebeck).
- . 2001. *Resnica in metoda*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1979. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III. Werke in zwanzig Bänden. Bd. 20*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heidegger, Martin. 1983. »Sprache und Heimat.« V Martin Heidegger, *Aus der Erfahrung des Denkens*, 155–180. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- . 1995. *Na poti do govorice*. Ljubljana: Slovenska matica.
- . *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Humboldt, Wilhelm von. 2006. *O različnosti človeške jezikovne zgradbe*. Ljubljana: Nova revija.
- »Narečje.« *Fran.si*. <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4289205/narcje?View=1&Query=nare%c4%8dje>. Zadnji dostop: 15. 7. 2019.
- Novak, Boris A. 2019. »Slovenščina med Babilonom, Bledom in ledom.« *Sodobnost* 83 (5): 533–550.